

RADU FLORIAN BRUJA*

CULTURĂ ȘI PROPAGANDĂ. ASOCIAȚIA CULTURALĂ SLOVACO-ROMÂNĂ

Introducere

Deși diplomația culturală este un domeniu relativ recent, dezvoltat mai ales după cel de-al Doilea Război Mondial, ea a fost reprezentată în trecutul istoric, devenind din ce în ce mai pregnantă în relațiile bilaterale dintre state, spre finalul secolului al XIX-lea și prima jumătate a veacului al XX-lea. În general, acest gen de diplomație are ca obiective stabilirea, dezvoltarea și întărirea relațiilor interstatale prin cultură, educație, artă și știință. Ea proiectează în exterior întregul sistem de valori culturale pe care un stat le posedă, creându-și, cu ajutorul lor, o imagine pozitivă în mediul internațional. Este în același timp o modalitate de promovare, prin metode alternative, a imaginii naționale, și de inițiere a unor relații culturale pe termen lung, folosindu-se de instrumente specifice.

Pe durata celui de-al Doilea Război Mondial, diplomația culturală părea a fi ultimul mijloc la care ar fi recurs guvernul unui stat, implicit cel român, pentru a-și urmări interesele de politică externă. Dar tocmai acestui domeniu avea să i se acorde o importanță tot mai mare în dificilii ani 1939–1944. În raporturile dintre statele Axei și partenerile acesteia, diplomația culturală a avut un scop proeminent propagandistic. În justificarea unor pretenții teritoriale era necesară coordonarea unor proiecte – cu argumente istorice, geografice, științifice, etnice sau culturale – care să susțină punctele de vedere politice.

Anterior anului 1939, interferențele culturale româno-slovace au fost sporadice și nu au fost coordonate de stat. Slovacia, percepută ca o expresie geografică și istorică sau ca o parte componentă a Cehoslovaciei, beneficia doar parțial de prevederile înțelegerilor și acordurilor de cooperare româno-cehoslovace. Abia după apariția statului slovac s-au putut iniția primele contacte directe. Acestea au rămas sporadice în anii 1939–1940 și veneau mai degrabă dinspre Bratislava, decât dinspre București. Românii nu aveau o imagine exactă a noului stat și era considerat mai degrabă „exotic” să călătorești în Slovacia. În perioada 1939–1940, România a păstrat relații oarecum reci cu țările Axei și cu partenerii acesteia. Iar apariția Slovaciei pe harta politică a continentului european a fost privită cu rezerve la București, dependența de Germania neconferindu-i un statut internațional avantajos. Odată cu aderarea la Pactul Tripartit a celor două țări, în noiembrie 1940, s-a pus pentru prima dată problema străngerii legăturilor pe multiple planuri. Ministerele Propagandei Naționale și al Afacerilor Externe din cele

---

* Lect. univ. dr., Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava.

două țări au inițiat dialogul. Apoi, drama din vara anului 1940 împingea România spre Germania. Din acest moment, poziția Slovaciei a fost reconsiderată la București. Pentru ambele state, Ungaria reprezenta un adversar comun, în ciuda alianței nefirești a celor trei țări angrenate în aventura nazistă. Atât la București, cât și la Bratislava, Ungaria era foarte bine cunoscută, trecutul comun fiind o constantă. În schimb, România și Slovacia, deși țări foarte apropiate (chiar aflate în vecinătate în anii interbelici, prin frontiera comună dintre regatul român și Cehoslovacia), nu se cunoșteau la fel de bine. Era o carență ce trebuia combătută printr-o amplă și abilă propagandă, dusă prin intermediul canalelor diplomatice. Imaginea României în Slovacia, respectiv a Slovaciei în România trebuiau promovate și puse în slujba țelului comun, iar cedările teritoriale în favoarea Budapestei, în urma acordurilor de la Viena din 1938, respectiv 1940, le obligau să își conjuge eforturile pentru a căuta un plan similar de combatere a propagandei maghiare. Abia din 1941, relațiile culturale româno-slovace au început să fie coordonate direct de stat și au avut în vedere promovarea unei imagini oficiale. Domeniul cultural avea să devină un teren fertil și foarte ofertant în apropierea dintre Bratislava și București. Elitele culturale trebuiau să îndeplinească rolul de „curea de transmisie” între autorități și mase, mobilizându-le prin transmiterea unui mesaj propagandistic adaptat, pe înțelesul tuturor, în condițiile războiului.

Organizarea Asociației culturale slovaco-române

Problema strângerii legăturilor culturale dintre România și Slovacia s-a pus de la început, odată cu numirea celor doi miniștri la București și Bratislava. Încă din primele zile ale lunii septembrie, profesorul de slovacă de la Lectoratul din București, H. Eftimiu, a difuzat la radio câteva cântece populare slovace. El a luat legătura cu Ivan Milecz, diplomatul slovac acreditat la București, pentru a-i propune să strângă legăturile culturale bilaterale, cu scopul propagării imaginii reciproce a celor două țări. El sugera deschiderea unei agenții de specialitate, susținută financiar de firme de turism din cadrul Ministerului Economiei Naționale¹. La rândul său, ministrul României la Bratislava, Constantin Dinu Hiott, relatează că Radio Bratislava a transmis, la 22 noiembrie 1939, jumătate de oră de muzică românească și o conferință a profesorului Pavel Horvath despre România contemporană². Erau primii pași în strângerea legăturilor româno-slovace sub aspect cultural.

Intensificarea raporturilor bilaterale s-a datorat Asociației culturale slovaco-române. Creată la finele anului 1939, la inițiativa profesorului Július Stano, ministrul Comunicațiilor din Slovacia, Asociația a avut un rol semnificativ în strângerea legăturilor dintre cele două țări. Scopurile declarate ale Societății slovaco-române erau promovarea imaginii celor două țări și strângerea relațiilor culturale dintre ele. În prima jumătate a anului 1940, ea a rămas doar un proiect. După modelul Asociației de amicitie italo-române, au fost pregătite statutele Asociației slovaco-române, cu sedii la Bratislava și București. Asociația își propunea să organizeze conferințe și cursuri libere pentru promovarea limbii, literaturii, științei și artei din cele două țări, să înființeze biblioteci de popularizare a literaturii române și slovace, să încurajeze schimbul de studenți între Universități din România și Slovacia. Personalități marcante, eventual membri ai Academiei celor două state, erau solicitați să colaboreze la îndeplinirea scopurilor

¹ Jana Bauerová, *Slovensko a Rumunsko v rokoch 1939–1944*, Filozofická Fakulta Trnavskej Univerzity v Trnave, 2014, p. 151–152.

² AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 47.

pentru care fusese înființată Asociația. Un articol special stipula că Asociația nu avea scopuri politice.

Membrii Asociației erau împărțiți în trei categorii: membri de onoare, membri fondatori și membri activi. Primii erau aleși pe viață din rândul personalităților marcante din cele două țări sau dintre reprezentanții Academiiilor de la Bratislava și București. Asociația avea și doi președinți de onoare, pe J. Stano la Bratislava și pe profesorul Ioan Lupăș la București. Membrii fondatori erau persoanele care avuseseră inițiativa înființării Asociației. A treia categorie de membri o formau cei activi, cetățeni ai celor două state, care se înscriau în baza unei cereri, angajându-se să respecte statutele și regulamentul Asociației. Ei se obligau să plătească o cotizație. Calitatea de membru înceta prin demisie sau prin excludere, dar numai în cazuri foarte grave și cu unanimitate de voturi. Le era interzis să întreprindă activități politice în cadrul organizației. Diplomații Ivan Milecz și Constantin Hiott deveneau, automat, membri de onoare.

Asociația era condusă de un Comitet, ales pe doi ani, de către Adunarea Generală, cu posibilitatea realegerii. Comitetul de conducere avea un președinte, doi vicepreședinți, un secretar și un casier. Hotărârile acestuia trebuiau validate de votul Adunării Generale, iar în caz de paritate decizia președintelui era decisivă. Pentru controlul financiar, Adunarea Generală desemna trei cenzori titulari, cu un mandat de un an și cu posibilitatea realegerii. Adunarea Generală se întrunea în ședință ordinară în luna ianuarie a fiecărui an, cea extraordinară putând fi convocată de Comitetul de conducere ori de câte ori era necesar. Adunarea Generală își putea desfășura activitățile și ședințele doar în condițiile în care erau prezente 2/3 dintre membri. Ședințele erau anunțate cu opt zile înainte și puteau fi amânate cu alte opt zile dacă nu întruneau numărul minim de membri. Organul de conducere al Adunării era Biroul Adunării, condus de președinte, care avea dreptul de semnătură pentru acțiunile acesteia. Biroul făcea prezența membrilor și întocmea procesul-verbal de ședință. În ședințele ordinare se stabilea bugetul, se țineau dările de seamă asupra activității și se făceau propunerile pentru acțiunile viitoare³. În fapt, statutul Asociației nu diferea de cel al Asociației italo-române și, cu puține modificări, relua articolele acesteia.

În contextul lipsei de încredere între București și Bratislava, din ultima parte a domniei regelui Carol al II-lea, relațiile culturale dintre cele două țări nu s-au dezvoltat sau diversificat. În cadrul conferinței Asociației din 16 februarie 1940, organizată la Universitatea din Bratislava, s-a discutat pentru prima dată despre necesitatea adâncirii legăturilor culturale. Dar situația internațională a României din primăvara și vara anului 1940 nu a permis strângerea relațiilor româno-slovace sub acest aspect. Abia după schimbarea regimului politic de la București și trecerea României de partea Germaniei naziste, în toamna anului 1940, s-a pus problema străngerii legăturilor în toate domeniile. Apropierea politico-diplomatică din toamna anului 1940 a permis adâncirea raporturilor bilaterale și colaborarea în sfera culturală. După câteva inițiative timide, datorate mai ales legăturilor dintre Mișcarea Legionară și Garda Hlinka, acestea au fost stopate⁴. Până la căderea regimului politic național-legionar nu au fost făcuți alți pași.

În aprilie 1941, Asociația slovaco-română făcea demersuri pe lângă Ministerele Propagandei Naționale din cele două țări pentru a-i pune la dispoziție publicații și

³ *Ibidem*, vol. 12, f. 4–7.

⁴ Radu Florian Bruja, *The Strengthening Ties Romanian Slovak and Axis Joining*, în *Identities in Metamorphoses. Literature, Discourse and Multicultural Dialogue*, Târgu Mureș, Arhipelag XXI Press, 2014, p. 40–48.

cărți – ca material informativ în domeniile cultural și politic –, care să stea la baza creării unei biblioteci⁵. I s-a propus Ministerului Propagandei de la București să trimită un film românesc care să ruleze în cinematografele din Bratislava și, în replică, un conferențiar pentru limba slovacă să vină în capitala noastră. De asemenea, s-a luat în discuție organizarea unei expoziții cu produse tradiționale și artizanale românești în capitala Slovaciei. În ciuda acestor inițiative, în raportul din 3 mai 1941, noul ministru al României la Bratislava, Gheorghe Elefterescu, preciza că, sub raport cultural, relațiile româno-slovace erau „un eșec”. Fondurile promise pentru burse studentești nu au fost alocate, iar Societatea slovaco-română era „numai pe hârtie”⁶.

A doua jumătate a anului 1941 avea să marcheze o schimbare a situației, Asociația slovaco-română devenind mai activă: a propus organizarea unui concert al Filarmonicii române la Bratislava, schimburi de vizite între ziariștii români și slovaci, programarea unor emisiuni radio pentru popularizarea culturii celor două țări și organizarea unor conferințe cu profesori universitari din România și Slovacia⁷. Au fost propuse schimburi de pelicule cinematografice pe teme culturale, reprezentații de gală la Teatrele Naționale din Bratislava și București, de ziua celor două țări, organizarea unor expoziții de artă, înființarea de lectorate universitare și semnarea unei Convenții culturale care să o înlocuiască pe cea din 1936 cu Cehoslovacia⁸. În centrul acestor preocupări aveau să stea Mihai Antonescu, vicepreședintele Consiliului de Miniștri, și J. Stano, președintele slovac al Societății culturale.

În vederea unei colaborări mai strânse pe platforma antimaghiară, România și Slovacia s-au apropiat și de Croația. În iulie 1941, Legația română de la Zagreb a propus crearea unei Asociații culturale tripartite croato-româno-slovace⁹. Aceasta ascundea un proiect politic care ar fi înconjurat Ungaria și care ar fi pregătit o viziune comună de luptă împotriva propagandei maghiare. Sensibilitățile trezite în Ungaria de aceste inițiative i-au făcut pe decidenții maghiari să se plângă Germaniei, iar presiunile Berlinului la Bratislava au avut efect. Croații erau prea dependenți de Italia, iar slovacii s-au arătat foarte precauți în realizarea unui acord politic tripartit împotriva Ungariei fără acordul nemților¹⁰. Incapacitatea apropierei din punct de vedere politic a favorizat o strângere a legăturilor în domeniul cultural, completat de schimburi de informații pentru realizarea unei documentații comune¹¹. Mai exact, era vorba de o documentație antimaghiară care să fie utilă în momentul încheierii războiului și pentru pregătirea unui tratat de pace în noile frontiere postbelice. Ofensiva militară comună împotriva Uniunii Sovietice a impus intensificarea legăturilor culturale dintre cele două țări. Aceasta ar fi putut rămâne la nivel declarativ, dar participarea armatei maghiare la același efort militar și propaganda activă a Budapestei în urmărirea propriilor scopuri au dus la stabilirea unor acțiuni concrete.

La 2 decembrie 1941, a avut loc ședința Comitetului organizatoric al Asociației slovaco-române. Stano a vorbit despre realizările societății din acea toamnă. El a amintit și nerealizările, punând problema sediului și propunând ca, pe viitor, conferințele și ședințele să fie organizate lunar. El a solicitat Ministerului Afacerilor Externe de la

⁵ AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 235.

⁶ *Ibidem*, f. 262–263.

⁷ *Ibidem*, f. 443.

⁸ *Ibidem*, f. 449–450.

⁹ *Ibidem*, f. 321; vezi și vol. 15, f. 609.

¹⁰ *Ibidem*, vol. 11, f. 328–329.

¹¹ *Ibidem*, f. 331.

Bratislava un sediu propriu, iar până la soluționarea doleanței sale cerea societății Automobil Clubul Slovac să îi ofere unul provizoriu. Stano s-a arătat nemulțumit de faptul că Asociația primise un fond de carte din România, dar cum nu avea un sediu unde să îl depoziteze, cărțile rămâneau la Legația română. El sugera organizarea, cu ocazia Zilei Naționale a României, a unor schimburi de vizite între mari personalități culturale și academice, conferințe pe tema României ș.a. De asemenea, a propus ca o parte din banii cu care activa Asociația să fie virajați de firmele și întreprinderile slovace care aveau legături economice cu România¹². Devenit noul ministru plenipotențiar al României la Bratislava, din martie 1941, Gheorghe Elefterescu a cerut la București o subvenție echivalentă cu 30.000 de coroane slovace pentru sediul Societății¹³.

Pentru anul 1942, Asociația slovaco-română își continua programul de propagandă, cu principalele direcții pentru care fusese creată. Astfel, presa românească trebuia să publice traducerea unor articole din ziarele slovace, secretarul de presă al Legației, Mihai Pop, fiind desemnat cu alegerea textelor ce urmau să vadă lumina tiparului în presa din România. În cadrul conferințelor ce aveau să fie organizate s-a inițiat, doar pentru lunile martie–aprilie, deplasarea în România a unor profesori slovaci – între care A. Jurovachi, A. Stefanek, B. Varsik, L. Knapek – care să conferențeze aici. Pentru același interval temporal, profesorii români: Silviu Dragomir, Victor Papacostea, N. Dașcovici și P. Caraman erau solicitați să vorbească în Slovacia. De asemenea, era prevăzută și vizita lui Dinu Lipatti în aceeași țară, în martie–aprilie, pentru a susține un concert. La 5 septembrie, era anunțat Târgul de mostre de la Bratislava, cu titlul „Donau-Messe”, unde România era așteptată să organizeze un pavilion național propriu. Se prevedea, totodată, ca în cadrul unui congres organizat de inginerii din Slovacia, ce urma să aibă loc în primăvară, la Ružomberok, să participe industriași, comercianți, instituții financiare și economiști din România. În primăvara anului 1942, mai era prevăzută o reuniune profesională la București, unde erau așteptați omologii slovaci și croați ai Societății Scriitorilor Români¹⁴. Pentru luna ianuarie 1942, Asociația slovaco-română avea în pregătire organizarea unei vitrine cu carte românească la cea mai mare librărie din Bratislava¹⁵. Diplomația culturală românească avea în vedere promovarea specificului și particularităților naționale, prin intermediul creațiilor artistice sau științifice. Dar întreaga strategie de promovare culturală ocupa un loc tot mai coerent în acțiunea de justificare a intereselor politice.

Presa și propaganda

Atât românii și slovacii, cât și maghiarii, au căutat să promoveze o imagine pozitivă a propriilor națiuni și a rolului acestora în relațiile internaționale. Această imagine era legată de trăsăturile culturale, reflectate și în politica externă. Maghiarii erau văzuți ca un popor belicos și asupritor, care nu respecta principiul naționalităților. La rândul lor, ungurii au încercat să acrediteze ideea superiorității națiunii și culturii lor în bazinul dunărean. În final, politica revizionistă a Budapestei a fost inspirată de ideile lui Pál Teleki și a fost aplicată în teritoriile dobândite în primii ani ai războiului chiar și după moartea sa. El combina concepția tradițională a Ungariei Sfântului Ștefan cu ideile mai noi, conform cărora revizuirile teritoriale nu puteau fi obținute în totalitate. Această

¹² *Ibidem*, vol. 15, f. 84–85.

¹³ *Ibidem*, f. 103.

¹⁴ *Ibidem*, vol. 12, f. 7–8.

¹⁵ *Ibidem*, vol. 11, f. 557.

viziune a fost aplicată în politica minorităților, în care ungurii, considerându-se poporul unei civilizații superioare, trebuiau să se bucure de întâietate¹⁶. Cum nici Ungaria nu era pe deplin mulțumită de rezultatele celor două acorduri vieneze, dorea să pună într-o lumină proastă cele două țări cu care se afla în litigiu. Ungaria dorea să ocupe întreaga Slovacie și întreaga Transilvanie și nu precupețea niciun efort pe tărâm propagandistic pentru a-și justifica intențiile. Din punct de vedere politic și militar, Ungaria era conștientă că nu avea forța necesară să își realizeze dezideratele. România și Slovacia doreau revizuirea acordurilor de la Viena, sau măcar fortificarea frontierelor cu Ungaria, deja existente. Din 1941, la efortul comun de combatere a propagandei maghiare s-a adăugat și Croația lui Ante Pavelić, țară apărută tot în urma unor sacrificii teritoriale. Croația, România și Slovacia înconjurau Ungaria, dar niciuna nu avea forța de a obține decizia în condițiile în care Reich-ul nazist domina continentul. Astfel, diplomația culturală a devenit domeniul luptelor din umbră, care completa mijloacele politice și militare ale acestor țări.

În 30 aprilie 1941, a fost reînființat Ministerul Propagandei Naționale, la inițiativa lui Mihai Antonescu. El a înțeles rolul propagandei în război și voia să-i dea acesteia o nouă dimensiune, mai ofensivă, mai ales în țările cu care aveam relații diplomatice. Profesorul Antonescu înțelegea că promovarea unei imagini pozitive a României în străinătate depindea de fondurile alocate și de calitatea oamenilor angajați în acest demers. Scriitorii și oamenii de cultură, în calitatea lor de formatori de opinie, au fost revalorizați¹⁷. Că acest domeniu era propagandistic e dovedit de faptul că diplomația culturală nu a fost pusă sub coordonarea Ministerului Culturii, ci a Ministerelor de Externe și al Propagandei Naționale. În același timp, a fost organizat un birou de coordonare a atașajilor culturali și de presă pe lângă Direcția de Studii și Documentare din cadrul Ministerului. Atașajii trebuiau să identifice mijloacele de propagandă și de promovare a imaginii României în străinătate¹⁸. Cum Transilvania devenise tema favorită, „sufocând” alte subiecte¹⁹, Slovacia reprezenta un partener important, deoarece avea deziderate similare, provenite din teritoriile cedate Ungariei. La Bratislava nu a existat un atașat cultural, dar, prin Mihai Pop, secretarul Legației Regale a României din capitala Slovaciei, și Moise Baltă, șeful Serviciului de Presă al aceleiași Legații, se ținea evidența acțiunilor propagandistice ale României în Slovacia; care căpăta astfel o mare importanță, fiind printre primele țări în care au fost distribuite publicații românești. Asociația culturală devenea instrumentul prin care erau implementate proiectele bilaterale.

Direcția de Presă externă căpăta un rol tot mai important, urmând să aibă un rol persuasiv și nu doar unul de informare. Existau câteva criterii stricte de selectare a participanților la misiunile culturale din străinătate: trebuiau să fie profesori universitari, ziariști cunoscuți, de preferat în domeniul dreptului internațional, al politicii sau economiei, să fie vorbitori de limbi străine și să aibă relații în străinătate²⁰. I. Popescu-Spineni îi sugera lui Ion Antonescu, printr-o scrisoare, că „trimiterea câtorva universitari ar aduce mari foloase patriei noastre. Avem în țară, domnule mareșal, mari matematicieni, patru fizicieni, chimiști, juriști, naturaliști, istorici care prin conferințele lor, în care noutatea

¹⁶ Ablonczy Balázs, *Transilvania reîntoarsă 1940–1944*, traducere de Ana I. Scarlat, Iași, Editura Institutul European, 2014, p. 38–39.

¹⁷ Mioara Anton, *Propagandă și război. Campania din Est 1941–1944*, București, Editura Tritonic, 2007, p. 72–73.

¹⁸ *Ibidem*, p. 244.

¹⁹ *Ibidem*, p. 14.

²⁰ *Ibidem*, p. 248.

să fie obligatorie, ar contrabalansa propaganda dușmană care ne prezintă lumii ca un popor cu oarecari vagi înclinații spre artă, dar cu desăvârșire lipsit de cultură”. Iar Ion Vinea sublinia, într-un editorial, că „pretențiile politice ale unui stat trebuie să se sprijine pe o forță culturală corespunzătoare”²¹. Asociația era revalorizată și trebuia să fie un liant între cele două țări, mediind inițiativele propagandistice prin intermediul cooperării în plan cultural.

Și în Slovacia situația era similară. Din toamna anului 1940, triumviratul format din Vojtech Tuka, Alexandr Mach și Karol Murgaš, care reprezenta echipa de promovare a ideologiei național-socialiste în Slovacia, a condus ziarul de mare tiraj „Slovak”, oficiul regimului, cotidian de răspândire a ideilor naționaliste pe teritoriul Slovaciei. Mach, care avea în coordonare propaganda slovacă, a reușit să adune în redacția ziarului o serie de intelectuali slovaci cu notorietate, conduși de scriitorul Milo Urban. Slovaci de pretutindeni erau îndemnați să găsească valorile comune în național-socialism, de la care, susțineau propagandiștii de la Bratislava, se aștepta supraviețuirea poporului slovac²². *Mass-media* aveau un rol din ce în ce mai important în strângerea legăturilor româno-slovace. În acest sens, presa de la Bratislava și cea de la București trebuia să aibă o aceeași poziție în preîntâmpinarea propagandei maghiare. Gazeta „Slovak” a publicat cele mai multe materiale despre România.

În ședința Consiliului de Miniștri din 22 iulie 1941, ministrul de Externe, Mihai Antonescu, a prezentat pe larg poziția ostilă a unei părți a presei maghiare, care încălca Armistițiul de Presă, aducând totodată în discuție relațiile cu Croația și Slovacia. Acest armistițiu a fost impus de Germania, care și-a arătat nemulțumirea față de ostilitatea fățișă dintre micii aliați din Axă. În condițiile începerii războiului împotriva Uniunii Sovietice, Berlinul a cerut expres ca propaganda din aceste țări să fie direcționată spre efortul de război, diferendele dintre ele urmând să fie rezolvate la finalul confruntării militare cu URSS. Mihai Antonescu a stopat campania antimaghiară din presa românească, dar a pregătit și o alternativă pentru ofensiva propagandistică de mai târziu. El propunea o apropiere de cele două țări și declara că va „organiza un sistem de colaborări culturale, deocamdată, în cadrul cărora asociații culturale româno-croato-slovace își vor începe, în foarte scurtă vreme, activitatea”. El pomenea de necesitatea organizării unor vizite trilaterale, care să pună bazele unei colaborări mai ample în diverse sfere de activitate. Cooperarea avea în vedere o anumită compatibilizare în domeniul cultural, care „să apropie cât mai mult aceste popoare, care au foarte multe interese asemănătoare”²³.

Cu toate acestea, singurele măsuri concrete de colaborare au venit din domeniul presei, care cădea în responsabilitatea Ministerului Propagandei Naționale. Biroul de Presă beneficia de suportul unui Serviciu de Curiere în cadrul Ministerului de Externe, prin intermediul căruia erau expediate materialele propagandistice în străinătate. Totodată, Serviciul Referenților de limbi străine monitoriza presa venită din străinătate și întocmea sintezele privind informațiile despre România, publicate în presa străină²⁴.

²¹ Apud *ibidem*, p. 250–251.

²² Anton Hruboň, *Náčrt politickej činnosti Alexandra Macha ad oktobra 1938 do júla 1940*, în *Moderné dejiny Slovenska I. Zborník odborných príspevkov k histórii Slovenska v. rokoch 1918–1945*, Ružomberok, 2008, p. 26–27.

²³ *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IV, iulie–septembrie 1941, ediție de Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat, București, Arhivele Naționale ale României, 2000, doc. 8, p. 163.

²⁴ Mioara Anton, *op. cit.*, p. 246.

Serviciul Presei Române din străinătate trebuia să redacteze buletine zilnice. Biroul telefonatelor avea un reprezentant la Bratislava, iar din 1942 și un serviciu de presă, care ținea legătura cu autoritățile și *mass-media* din Slovacia²⁵. Cenzura avea în vedere cotidienele străine care intrau pe teritoriul românesc; 78 de titluri de ziare și reviste în limba slovacă erau solicitate de români²⁶. Din 1942, Slovacia făcea parte din Secția a V-a, alături de Croația, fiind coordonată de O. V. Cisek²⁷. Ziarele slovace au alocat pagini speciale realităților din România și imaginii pe care propagandiștii de la București doreau să o creeze în țara aliată. La rândul ei, presa românească prelua articole de la Direcția de Propagandă slovacă și promova imaginea unei țări care împărțea soarta României. Astfel de servicii funcționau în toate capitalele țărilor Pactului Tripartit, dar relația cu Slovacia era avantajată tocmai de numitorul comun. Nu întâmplător, s-a hotărât ca schimburile de informații și materialele documentare/propagandistice în problema maghiară (care trebuiau să parvină celor două părți) să fie secrete, să evite Ungaria și Legațiile de acolo. Această colaborare trebuia să se facă prin intermediul diplomaților de la Legațiile României și Slovaciei din Berlin²⁸.

Abia în toamna anului 1941 s-a readus în discuție strângerea legăturilor dintre cele două țări, prin mijlocirea unor contacte între elitele culturale din România și Slovacia. În toamnă, Mihai Antonescu a trecut la reorganizarea structurilor Ministerului Propagandei Naționale, fiind nemulțumit de rezultatele obținute până în acel moment. Antonescu se plângea că, după trei ani de propagandă anti-maghiară, nu se reușise o ameliorare a imaginii negative pe care România o avea în presa străină. La București se considera că propaganda maghiară, care continua să vorbească despre „nedreptatea de la Trianon”, avea mijloace mult mai eficiente și resurse mult mai mari. De aceea, insuccesul cauzei românești era pus pe seama lipsurilor materiale și financiare²⁹. Românii puneau succesul ungarilor pe seama resurselor mult mai mari ale Budapestei. Istoricul Ablonczy Balázs a făcut un calcul al bugetului anual al cheltuielilor avute de guvernul budapestan cu administrarea părții de nord a Transilvaniei în anii războiului³⁰. Dacă luăm în serios aceste cifre, observăm că nici ungurii nu stăteau mai bine și că nu diferențele de resurse financiare au împiedicat propaganda românească să se bucure de succesul scontat. Cum rezultatele propagandei culturale necesitau un anumit timp și nu erau palpabile, efortul trebuia să fie susținut. De aceea, România se concentra pe relația cu țările care aveau diferențe cu Ungaria, spre a forma un „bloc”, cu o singură poziție față de Budapesta³¹. Comunitățile românești sau slovace din Ungaria trebuiau la rândul lor antrenate în dezbaterea de idei. Slovacia și Croația erau țările vizate, proiectul unei alianțe politice fiind susținut de cooperarea în plan propagandistic și cultural.

În instrucțiunile trimise Legației de la Bratislava, în octombrie 1941, se vorbea despre necesitatea unei colaborări mai strânse între presa românească și cea slovacă. Mihai Antonescu propunea ca universitarii români și cei slovaci să scrie și să publice cât mai multe articole despre legăturile bilaterale și despre „trecutul de suferințe comune”. Textele trebuiau să atingă probleme economice, istorice și „informațiuni plastice și

²⁵ *Ibidem*, p. 78.

²⁶ *Ibidem*, p. 83.

²⁷ *Ibidem*, p. 251.

²⁸ AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 271.

²⁹ Generalul Ion Gheorghe, *Un dictator nefericit. Mareșalul Antonescu (Calea României spre Statul satelit)*, ediție de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1996, p. 279.

³⁰ Ablonczy Balázs, *op. cit.*, p. 221.

³¹ Mioara Anton, *op. cit.*, p. 247.

pitorești” despre cele două țări. Un plan concret viza înființarea societății „Dunărea”, care să fie echivalentul celei slovace „Matica Slovenska”. Direcția de documentare din cadrul Ministerului Propagandei urma să pregătească materialele care aveau să stea la baza unei conferințe comune, organizată la Sinaia, și să strângă informații esențiale pentru lucrările viitoarei conferințe de pace. Vizita ministrului Economiei Naționale, Ion Marinescu, la Bratislava depășea strictul caracter economic, pregătind și un acord cultural. Mihai Antonescu preciza în instrucțiunile sale că „cea mai bună metodă este aceea a unor simple acorduri de ordine morală și spirituală ca să întrețină opiniile publice, pregătind momentele hotărâtoare”³². Mihai Pop era însărcinat să pregătească acest acord prin conferințe și dezbateri pe tema relațiilor româno-slovace. Se vorbea chiar de organizarea unor tabere românești în Munții Tatra și a unora slovace în regiunea Predeal – Sinaia³³. Diplomația românească vedea în strângerea relațiilor culturale dintre cele două țări doar un auxiliar al raporturilor politico-diplomatice. Mihai Antonescu solicita oficiilor diplomatice să insiste pe lângă guvernele pe lângă care erau acreditate să-și diversifice mijloacele de susținere a cauzei naționale. În 1941, el avea în vedere rolul României în noua Europă condusă de Germania. În acest context, Asociația culturală trebuia să pregătească termenii acordului cultural.

Interferențe culturale

Asociația culturală s-a numărat printre organizatorii care au mijlocit un important număr de vizite ale slovacilor în România, respectiv ale românilor în Slovacia. Între anii 1941 și 1944 au avut loc mai multe întâlniri reciproce ale unor delegații din România și Slovacia. Acestea au cuprins ziariști, oameni de cultură, scriitori și militari. Din 1941, s-a pus problema ca aceste contacte să fie periodice și să cuprindă o gamă largă de invitați. În primul eșalon au stat gazetarii. În martie, Ivan Milecz l-a întâlnit pe subsecretarul de stat al Propagandei, Alexandru Marcu, pentru a pregăti o vizită a unui grup de scriitori și literați slovaci în România. Acum s-a pus problema ca vizita să includă și scriitori din Croația. O primă vizită a fost efectuată de un grup de ziariști slovaci care, în toamna anului 1941, au petrecut două săptămâni în România. Tot atunci s-a luat decizia ca următoarele reuniuni trilaterale să aibă loc în octombrie, la Bratislava, și în 1943, la Zagreb. Andrej Dobrota, redactor la ziarul „Slovak”, a publicat un volum de reportaje de călătorie, intitulat *Dnesne Rumunsko* (România de azi), menit să popularizeze România printre cititorii slovaci. Volumul a fost inspirat de vizita sa în România, din octombrie 1941, iar reportajele sale au fost publicate și în gazeta la care lucra autorul. Se dorea ca volumul să fie o „legătură veșnică a prieteniei slovaco-române”, dar nu a depășit barierele propagandistice ale epocii³⁴. „Nove Slovensko” a publicat șase pagini despre România și legăturile de prietenie dintre cele două popoare. Textului i se anexează fotografiile din timpul vizitei scriitorilor slovaci în România, respectiv a celor români în Slovacia, și imagini din viața slovacilor din România³⁵. În lunile februarie–martie 1942, a avut loc și un schimb de vizite la nivel militar al unor delegații din cele două țări³⁶.

³² Petre Otu, *Relații militare româno-slovace. 1939–1944. Mihai Antonescu visează o altă Mică Antantă*, în *MI*, februarie 1997, p. 42.

³³ AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 484–487.

³⁴ Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (infra, SANIC), fond Ministerul Propagandei Naționale. Presa externă, 1268, f. 283.

³⁵ *Ibidem*, 1271, f. 216.

³⁶ František Cséfalvay, Lubica Kázmerová, *Slovenská republika 1939–1945. Chronológia najdôležitejších udalostí*, Bratislava, Historický ústav SAV, 2007, p. 80.

În iulie 1942, gazetarii români au întors vizita, trecând prin cele mai importante localități din Slovacia. În februarie 1943, a sosit în București o delegație culturală slovacă pentru reuniunea anuală a comisiei mixte³⁷. În iulie același an, ministrul Educației Naționale, Ioan Petrovici, a condus vizita reprezentanților Educației și Culturii Naționale în Slovacia³⁸. Tido Gaspar, șeful Ministerului Propagandei Naționale de la Bratislava, a condus o delegație de scriitori din Slovacia și Croația, care vizitau România³⁹. În cadrul întâlnirii s-a întocmit o listă cu cele mai importante titluri din literatura și dramaturgia celor trei națiuni, care trebuiau promovate în aceste țări. Localitatea Nădlac din județul Arad, capitala comunității slovacilor din România, a devenit un punct obligatoriu de trecere pentru delegațiile slovace care vizitau țara⁴⁰. În cadrul acestor întâlniri, s-au pus bazele unor colaborări pe linie culturală, artiști, oameni de cultură și oameni de știință din cele două țări fiind angrenați în promovarea imaginii țărilor lor în România, respectiv în Slovacia. Personalități precum dirijorul George Georgescu de la Filarmonica Națională, pianistul Dinu Lipatti, scriitorul Liviu Rebreanu, istoricii Victor Papacostea și Ioan Lupaș au vizitat Slovacia și Croația⁴¹.

Asociația s-a implicat și în organizarea unor evenimente culturale. Sub patronajul Asociației, în noiembrie 1942, a fost organizată la Teatrul Național din Bratislava „Săptămâna culturii române”. Cântăreți și dansatori români au fost primiți de omologii lor slovaci. Lunar, gazetele și revistele românești publicau articole despre cultura, literatura și spiritualitatea slovacă⁴². Alte evenimente organizate de Societatea slovacoromână s-au derulat la Trenčín și Prešov, unde au fost înființate două filiale. De un mare succes s-au bucurat inițiativele în domeniul muzical. Astfel, s-a stabilit ca, periodic, ansambluri artistice, muzicieni și formații muzicale să viziteze Slovacia pentru a susține spectacole. „În cadrul Ministerului Propagandei era foarte natural; eu însumi voi trimite Filarmonica să dea concerte la Bratislava și la Zagreb, ca semn de cooperare pe planul acesta de ordin spiritual între trei popoare, prefață a altor acțiuni pe care le organizez pe plan politic și pentru aceasta trebuie să dau Filarmonicii o subvenție”, declara Mihai Antonescu în ședința Consiliului de Miniștri din 29 august 1941, ca un prim semn al strângerii legăturilor culturale dintre cele trei țări⁴³. Evenimentul anului 1941 a fost concertul filarmonicii României la Teatrul Național din Bratislava, organizat la 26 octombrie, sub patronajul Societății slovacoromâne. Au fost cântate piese din repertoriul compozitorului George Georgescu și din cel al unor compozitori slovaci. Cei 80 de membri ai filarmonicii au fost întâmpinați de Tido Gašpar, de membrii Legației României, de secretarul Partidului Național Slovac și de presă. J. Stano a oferit o masă membrilor filarmonicii, iar Elefterescu a organizat pentru aceștia o recepție la Legație, unde a fost invitat întregul corp diplomatic acreditat la Bratislava. „Slovak” a etichetat evenimentul ca un bun prilej de a promova cultura și muzica românească în Slovacia⁴⁴. Concertul s-a bucurat de un mare succes, fiind prezenți în sală președintele Republicii și

³⁷ SANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale, Presa internă, 773/1943, f. 80.

³⁸ AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 13, f. 302–304.

³⁹ SANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale. Presa internă, dosar 601, f. 435.

⁴⁰ Jana Bauerová, *op. cit.*, p. 155–156.

⁴¹ Florin Anghel, *Diplomația clandestină. Eșecul proiectului noii Mici Înțelegeri, 1941–1943*, în *Istoria: contribuții în căutarea unui nou mesaj. Profesorului Ion Stanciu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, coord. Iulian Oncescu și Silviu Miloiu, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2005, p. 258.

⁴² Jana Bauerová, *op. cit.*, p. 158–159.

⁴³ *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IV, doc. 22, p. 456.

⁴⁴ ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale. Presa internă, 522/1941, f. 215; vezi și Jana Bauerová, *op. cit.*, p. 153–154.

membrii guvernului. În telegrama sa către țară, ministrul român descria atmosfera în care s-a ținut recitalul: „[...] adaug numai că cele două zile pe care orchestra le-a petrecut aici au fost prilejul unui șir de călduroase manifestațiuni de prietenie româno-slovacă care a întrecut toate celelalte manifestații similare”⁴⁵. Și concertul susținut la 3 august 1942 de Ion și Maria Fotino la Trenčianske Teplice, cu lucrări din opera lui George Enescu, Sabin Drăgoi și Gheorghe Dumitrescu, a fost elogiat de presa slovacă, mai ales pentru virtuozitatea artiștilor români⁴⁶. Gazeta „Slovak” a publicat un interviu cu Maria și Ion Fotino după concert⁴⁷. Aceste manifestații au continuat și în anii următori.

Și diplomatul slovac acreditat la București, Ivan Milecz, s-a implicat în acțiuni similare, pe linia strângerii relațiilor culturale. Secretariatul General al Primăriei Capitalei i-a trimis lui Ivan Milecz două invitații pentru a participa la spectacolul inaugural al sălii „Fantastic”, unde Societatea Funcționarilor comunali „Arta” organiza un prim eveniment în decembrie 1942⁴⁸. La 16 aprilie 1943, Cercul Subofițerilor Activi „Colonel Gh. Poenaru” a organizat un concert de muzică vocală la Ateneul Român, cu scopul de a strânge fonduri pentru orfanii de război și familiile subofițerilor din această structură, căzuți la datorie. Cu acest prilej, misiunile diplomatice de la București, între care și cea a Slovaciei, erau rugate să achiziționeze cât mai multe bilete la eveniment, „contribuind în felul acesta la eforturile noastre”⁴⁹.

Sub raport științific, relațiile bilaterale au fost completate prin organizarea unor conferințe pe diferite teme, cu specialiști, oameni de litere sau profesori universitari români și slovaci, care să susțină periodic prelegeri în țara parteneră. Tematica acestor conferințe era foarte variată: de la cele pe teme istorice și naționale la cele cu caracter tehnic. Încă din ianuarie 1942, au început să funcționeze lectoratele de limba română și slovacă la Universitățile din cele două capitale. Cursurile de limba română erau gratuite. Mai mult, în jurul Catedrei de limba română de la Universitatea din Bratislava s-a organizat un alt tip de promovare a imaginilor reciproce și de strângere a legăturilor culturale. La Bratislava a fost deschis un Lectorat român, care s-a ocupat de traducerea mai multor scriitori, avându-l ca prim titular pe profesorul Pandelescu⁵⁰. Momente importante, care nu au scăpat atenției Direcțiilor de Propagandă din cele două țări, au fost zilele naționale: 10 mai pentru România, respectiv 15 martie pentru Slovacia. La rândul său, ziaristul Gheorghe Sbârcea de la „Curentul” s-a preocupat ca presa românească să primească și să publice materiale despre Slovacia, mai ales articole pe tema „Slovacia lui Andrej Hlinka”. De asemenea, și diferite organizații de femei s-au implicat în activitățile de cooperare româno-slovace⁵¹.

Pe linia strângerii legăturilor culturale româno-slovace, Ministerul Propagandei Naționale a dat un bogat inventar de lucrări științifice și culturale, pentru a fi distribuit prin Ministerul Afacerilor Externe „personalităților cele mai potrivite, care ar putea să folosească în cercetările lor științifice și politice”. Inventarul cuprindea atlase, hărți etnografice, lucrări statistice, evidențele recensămintelor din România și studii istorice care popularizau istoria și geografia României în Slovacia. Legația României le-a expediat

⁴⁵ AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 517.

⁴⁶ SANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale. Presa externă, 1271, f. 14; vezi și AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 2, Generale, f. 224.

⁴⁷ SANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale. Presa externă, 1271, f. 82.

⁴⁸ Slovensko Narodne Archiv, fond Ministerstvo Zahraničných vecí 1939–1945, škat. 506, d. 57.

⁴⁹ *Ibidem*, d. 839.

⁵⁰ Dagmar Maria Anoca, *Slovacistica la Universitatea din București*, în *Rsl*, vol. XLVI, nr. 1, 2010, p. 10.

⁵¹ Jana Bauerová, *op. cit.*, p. 159.

premierului V. Tuka și secretarului Ministerului de Externe slovac, Ștefan Polyak, fiind distribuite, prin Serviciul de Presă, Seminarului de istorie din cadrul Facultății de Litere din Universitatea de la Bratislava, unor profesori universitari colaboratori ai regimului politic și unor societăți de cultură din Slovacia care aveau legături cu asociații omoloage din România. Între beneficiari s-au numărat Pavel Horvath, directorul Oficiului de statistică din Slovacia, absolvent al Liceului din Oradea, și colonelul de stat-major Augustin Malár, care efectuase mai multe vizite în Transilvania, în județele Bihor și Brașov. Decanul Facultății de Teologie din Bratislava și-a declarat satisfacția pentru primirea materialelor și a scris Legației României o scrisoare din care reiese interesul slovacilor pentru această inițiativă: „[...] cu viu interes am studiat aceste hărți și am văzut că României, ca și Slovaciei, i s-a făcut o nedreptate mare, deoarece un număr atât de considerabil de români a fost rupt din trupul națiunii. Noi, slovacii, mai bine ca orice alt popor, [ii] înțelegem pe români și simțim cu ei. Credem că în viitor și lor și nouă li se va face dreptate”. Și redactorii gazetelor „Politika” și „Slovenska Liga” au apreciat materialele primite din România, promițând că, pe baza lor, vor ataca punctul de vedere maghiar. Un semn că acest demers a fost un succes a fost și faptul că slovacii semnalau existența unor studii germane despre situația etno-demografică din bazinul carpatic, care nu erau cunoscute în România⁵². Pavel Horvath a trimis și el o scrisoare de mulțumire pentru acele materiale, reiterând că viitoarea colaborare româno-slovacă „este socotită aici ca o necesitate folositoare scopurilor ce urmărim”. Moise Baltă propunea diriguitorilor Ministerului Propagandei Naționale din România să preia modelul slovac, traducând în limba germană orice material propagandistic; și, acolo unde era cazul, și în limbile altor țări⁵³. Faptul că în Slovacia exista un interes pentru România o dovedește și prezența unor intelectuali care vorbeau limba română. Lucrările de istorie, mai ales a Transilvaniei, erau privite cu interes în campania comună împotriva ungarilor. Foarte mulți cititori ai unei recenzii publicate de „Slovak” au cerut achiziționarea lucrării recenzate, *Transilvania sub unguri și români*, semnată de V. Teodorescu⁵⁴. Gazeta „Slovak” mai publica, într-un număr special, un *Atlas lingvistic român* pentru popularizarea limbii române printre slovaci⁵⁵.

Relațiile de presă trebuiau strânse și prin intermediul posturilor de radio ale celor două țări. Astfel, a apărut ideea unei serii de emisiuni radiofonice sub egida „Ora României”, respectiv „Ora Slovaciei”. Agenția Rador a inițiat, prin Moise Baltă, deschiderea unei colaborări cu agenția slovacă STK (Slovenska Tlačová Kancelária). Directorul acesteia, Milan Hanko, era foarte încântat de colaborarea dintre cele două agenții de Radio care ar fi consolidat relațiile dintre România și Slovacia. De altminteri, Milan Hanko intenționa să viziteze România, pentru stabilirea relațiilor tehnice dintre cele două agenții⁵⁶. În orice caz, emisiunea „Ora Slovaciei” a fost inaugurată în luna august 1941⁵⁷. Pentru programul „Ora României”, s-a propus completarea discografiei aflate în posesia radioului slovac cu discuri de muzică populară din Transilvania, Bucovina și Moldova, cu colinde tradiționale românești, dar și cu lucrări de muzică cultă, corală și simfonică⁵⁸. Și alte posturi de radio slovace au transmis emisiuni pe tema

⁵² SANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale. Presa externă, 1170, f. 166–167.

⁵³ *Ibidem*, f. 192.

⁵⁴ *Ibidem*, 1216, f. 35.

⁵⁵ Idem, Presa internă, 527/1940–1941, f. 214.

⁵⁶ Idem, Presa externă, 1216, f. 213.

⁵⁷ AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 361.

⁵⁸ SANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale. Presa externă, 1216, f. 214.

relațiilor româno-slovace și conferințe de popularizare a culturii și civilizației românești în Slovacia⁵⁹. În 1941, a debutat un program special, intitulat „Ora ostașului”. Acesta era destinat exclusiv problemelor frontului și a avut o emisie zilnică în 1941, apoi trei emisiuni pe săptămână în anii următori.

Cinematografia a avut un rol semnificativ în campania de justificare a obiectivelor politice și militare ale României. Direcția cinematografică a pregătit o listă de filme documentare, însoțite de jurnale de front, care au fost trimise în țările aliate sau neutre, între ele regăsindu-se și Slovacia. Cinematografele din Slovacia au difuzat câteva filme românești, între care bucurându-se de elogii cele despre frumusețile din Țara Moșilor și despre mănăstirile din Bucovina. Au putut fi vizionate și documentare despre petrolul românesc, dar și despre participarea trupelor române în războiul împotriva URSS. În plus, compania de film „Nastup” a fost înființată tocmai pentru a produce filme documentare și de propagandă⁶⁰. Aceste filme erau prezentate în jurnale cinematografice și se bucurau de atenția propagandiștilor de la Bratislava pentru legitimarea campaniei anticomuniste la care participa și armata slovacă. Aceștia au propus, la rândul lor, să trimită în România câteva filme realizate în Slovacia, pentru a fi prezentate atât publicului românesc, cât și minorității slovace din Transilvania⁶¹.

Acordul cultural româno-slovac și ultimele inițiative

Anul 1942 a adus un mare număr de evenimente în domeniul cultural. Cel mai important moment al relațiilor româno-slovace a fost semnarea acordului cultural dintre cele două țări. Apărute înaintea celui de-al Doilea Război Mondial, înțelegerile de acest tip au fost tratate cu superficialitate de diplomația românească. Încă din anii '20, România semnase astfel de acorduri cu Cehoslovacia, Polonia și Franța, dar acestea nu au fost lărgite. Abia nevoia străngerii rândurilor și sarcina propagandistică pe care cultura a căpătat-o tocmai în anii sângeroasei confruntări au impus semnarea unor acorduri culturale între România și partenerii săi din Pactul Tripartit. Prin intermediul tratatelor și acordurilor bilaterale, diplomația românească a urmărit promovarea patrimoniului cultural-istoric, considerată un domeniu de nișă al relațiilor internaționale. Astfel, între România și Slovacia s-au semnat mai multe acte care făceau din colaborarea dintre cele două țări o realitate. În ianuarie 1942, Mihai Antonescu și-a anunțat dorința de a-i întâlni pe premierii slovac, Vojtech Tuka, și croat, Mladen Lorković, pentru a negocia un acord cultural⁶². O ofensivă culturală care ascundea una diplomatică stătea la baza acestor acorduri. Mihai Antonescu a înțeles că războiul se prelungea pentru mult timp, iar sorții acestuia nu mai erau clari. În aceste condiții, era nevoie de o nouă strategie de colaborare pe linia anti-maghiară, ofensiva diplomatică trecând pe tărâm cultural. Acordul era negociat în numele președintelui Republicii Slovacia, Jozef Tiso, de către J. Stano, respectiv al regelui Mihai I, din partea României, de către Mihai Pop, cu dorința ca acesta să „se dezvolte într-o strânsă colaborare în plan cultural, printr-o mai adâncă cunoaștere reciprocă a vieții culturale a celor două popoare”. Proiectul a fost

⁵⁹ AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 368.

⁶⁰ Anton Spiesz, Dusan Caplovic, *Illustrated Slovak History. A Struggle for Sovereignty in Central Europe*, Wauconda, Illinois, Bolchazy-Carducci Publishers, 2006, p. 224.

⁶¹ SANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale. Presa externă, 1216, f. 251–252.

⁶² Dagmar Čierna-Lantayová, *Medzinárodné a vnútropolitické factory slovensko-mad'arského vz'ahu v období 1939–1945, în Slovenská republika 1939–1945 v medzinárodných súvislostiach*, Bratislava, Edită Ivančková kol., 2012, p. 175.

redactat încă din 1941, dar a fost definitivat abia în 1942, era bilingv și trebuia să intre în vigoare abia în anul următor⁶³. Semnarea unui acord cultural nu a fost posibilă înainte de 1942, deoarece un act similar nu fusese încă semnat de cele două țări cu Germania. Mai exact, acordul era un model al celui semnat de fiecare țară cu Reich-ul. De aceea, acordurile reprezentau „angajamentul luat de două state de a coopera pe tărâmul ideilor și al culturii. Acest lucru însemna că cei doi parteneri semnatori ai acordului pot să promoveze în rândul popoarelor lor înțelegere și simpatie pentru cele mai înalte bunuri și valori ale celuilalt popor”⁶⁴. Cum convenția culturală dintre Slovacia și Reich va fi semnată în mai 1942, iar cea dintre România și Reich abia în noiembrie 1942, acordul româno-slovac a trebuit să mai aștepte⁶⁵. Până în acel moment, relațiile culturale au fost coordonate de Asociația slovaco-română.

Cu prilejul încheierii acordului cultural, Ivan Milecz redacta un lung raport, în care informa Bratislava asupra articolelor semnate de oameni de cultură slovaci, care văzuseră lumina tiparului în presa românească⁶⁶. Alexandru Marcu l-a asigurat pe Milecz că presa românească stătea la dispoziția Slovaciei și că cea mai bună dovadă a colaborării dintre cele două națiuni a fost propaganda demarată de la început de Societatea culturală slovaco-română. Marcu recunoștea că filiala română a societății nu fusese la fel de activă până atunci, dar afirma că liderul ei, profesorul Ioan Lupaș, în colaborare cu secretarul P. P. Doval, avea să-i îmbogățească activitatea. Oficialul român i-a mai promis lui Milecz că urma să se implice în selecția personalului asociației, pentru ca aceasta să devină eficientă în cel mai scurt timp. El declara că, până la semnarea acordului cultural, Asociația slovaco-română a avut un rol foarte important în strângerea legăturilor, de la organizarea vizitelor bilaterale la manifestările artistice și culturale desfășurate în Slovacia și România. Filiala ei românească trebuia să se ridice la același nivel⁶⁷.

Propaganda românească a continuat la fel de insistent, indiferent de situația militară. Odată ce Germania a pierdut inițiativa, autoritățile de la București au căutat alte formule pentru a-și atinge scopurile. După schimbarea sorților războiului, Mihai Antonescu a stăruit ca diplomații să susțină „dosarul românesc” în condițiile în care Germania ar fi fost învinsă. Slovacia, care intra în categoria aliaților României, avea un rol de primă mărime atât în răspândirea și culegerea de informații, cât și în pregătirea unui punct de vedere comun⁶⁸. În luna mai 1943, fostul ministru de Externe slovac, Ferdinand Durčanský, îi cerea lui Moise Baltă o serie de lucrări pentru pregătirea unui material la Institutul slovac, în vederea conferinței de pace și a apărării poziției Slovaciei în noua conjunctură internațională, creată de înfrângerea Axei⁶⁹. În „Evenimentul zilei” din martie 1943, Ion Vinea semna articolul *Propaganda culturală*, în care milita pentru o promovare mai activă a valorilor românești peste hotare. El făcea o paralelă între „vigoarea unei civilizații și puterea de expansiune a unei culturi” și susținea că era necesară o astfel de promovare a culturii și științei românești, „ajunsă la marginea lumii intelectuale”. Vinea atrăgea atenția că, în vederea evenimentelor politice care se profilau,

⁶³ AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 12, f. 9–12.

⁶⁴ Irina Nastasă-Matei, *Educație, politică și propagandă. Studenți români în Germania nazistă*, Cluj-Napoca, București, Editura Eikon, Editura Școala Ardeleană, 2016, p. 171.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 172.

⁶⁶ Profesorii Ján Blaho, Andrej Mráz și František Bokes, parlamentarii František Hrušovský și Konštantín Čulen, directorul Academiei, Ferdinand Šuliar, secretari din ministere ca Ján Sedlák, Ján Mešťančík sau J. E. Bor, și alții, Jana Bauerová, *op. cit.*, p. 166.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 166–167.

⁶⁸ Mioara Anton, *op. cit.*, p. 242.

⁶⁹ SANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale. Presa externă, 1377, f. 21.

dezastrul trupelor Pactului Tripartit de la Stalingrad reprezenta deja o schimbare a cursului războiului –, în campania de propagandă a României trebuiau să fie implicate Ministerul, Academia, întreaga presă, lumea literară și culturală. Observând că „dreptatea nu este numai a celor prezenți; dreptatea este de partea celui care știe”, autorul articolului era de părere că „o carte genială zăcând pe fundul unui sertar contează mai puțin decât cea mai mediocră broșură tipărită”⁷⁰.

Pe parcursul anului 1943, în cadrul reuniunilor Asociației slovaco-române s-au organizat noi evenimente. În februarie, a avut loc premiera dramei lui Mircea Ștefănescu, *Undeva departe*. La societatea „Matica” au fost traduse romanul *Ion* al lui Liviu Rebreanu și volumul *Istoria românilor*, semnat de Ioan Lupaș. Două filme de propagandă slovace, *De la Munții Tatra la Marea Azov* și *Sub cerul liber*, au fost trimise în România. Vojtech Tuka a avut în vedere chiar pregătirea unor atașați culturali, care să fie trimiși în cele două Legații, spre a se stabili o și mai strânsă cooperare⁷¹. La 8 aprilie 1943, s-a inaugurat filiala din Trenčín a Asociației româno-slovace, în prezența lui Stano, Mihai Pop și a prefectului regiunii Trenčianska. Evenimentul a fost evidențiat prin recitaluri din poeziile lui Eminescu și din muzica lui Sabin Drăgoi⁷². Asociația culturală a prezentat, în noiembrie 1943, în amfiteatrul Universității din Bratislava, o serie de comunicări despre dramaturgia românească⁷³. Și în 1944 a fost sărbătorită Ziua națională a României la Bratislava. Asociația româno-slovacă s-a îngrijit ca programul manifestărilor să cuprindă emisiuni radio și conferința de la Universitate a lui Pandele Olteanu⁷⁴.

Din 1943, România a luat în calcul ieșirea din război și o pace separată cu Națiunile Unite. Proiectul comun cu Croația și Slovacia își pierdea însemnătatea în toamna aceluși an, la București fiind tot mai vizibil faptul că Germania pierdea războiul; iar pentru România, prioritatea devenea ieșirea din război, pe baza negocierilor secrete cu Aliații. Dar poziția Slovaciei nu a fost mai puțin importantă în aceste condiții. Problema maghiară trebuia rezolvată într-un fel și era evident că cele două acorduri vienezee aveau să fie rediscutate la sfârșitul conflagrației. Conform opiniei fostului ministru de Externe român, Mihail Sturdza, proiectul lui Mihai Antonescu, de negociere a unui acord tripartit între România, Croația și Slovacia, făcea parte dintr-un plan mai mare, de a crea pentru România o situație cât mai bună la finalul războiului. Negocierile secrete de ieșire din război – demarate de Ion Antonescu după dezastrul de la Stalingrad – ar fi avut ca bază de plecare un efort comun cu croații și slovacii⁷⁵. Cert este că un astfel de plan nu era considerat la București o variantă bună în condițiile înfrângerii Germaniei, ci în eventualitatea unei victorii a nemților.

Abia când la București a devenit clar că Slovacia nu intra în vederile Aliaților la sfârșitul războiului și că aceștia urmăreau refacerea Cehoslovaciei, România s-a arătat mai puțin interesată de mica sa parteneră. În martie 1944, Elefterescu anunța la București că în Slovacia nu mai era acreditat niciun corespondent permanent al vreunei gazete românești. Singura prezență în Slovacia era Alexandru Salpeter, corespondentul

⁷⁰ George Ivașcu, Antoaneta Tănăsescu, 1939–1945. *Cumpăna cuvântului. Mărturii ale conștiinței românești în anii celui de-al Doilea Război Mondial*, București, Editura Eminescu, 1977, p. 343–344.

⁷¹ Jana Bauerová, *op. cit.*, p. 160.

⁷² AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 13, f. 249.

⁷³ Jana Bauerová, *op. cit.*, p. 168.

⁷⁴ AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 14, f. 39–40.

⁷⁵ Mihail Sturdza, *România și sfârșitul Europei. Amintiri din țara pierdută*, Alba Iulia/Paris, Editura Fronde, 1994, p. 246.

revistei economice „Excelsior” din Budapesta, care mergea periodic la Bratislava⁷⁶. În schimb, Asociația anunța, pentru 1944, noi activități comune, deși armatele sovietice erau la porțile României și Slovaciei. La finalul anului 1943, a sosit la București o delegație culturală slovacă, cu scopul de a resemna Acordul bilateral pentru anul 1944⁷⁷. În luna mai a aceluși an, o nouă delegație slovacă a vizitat România. S-a stabilit deschiderea unui curs în limba română la Academia Economică din Prešov și la câteva gimnazii din Slovacia. În același timp, s-a hotărât ca, în școlile din Arad, să se introducă cursuri de limba slovacă. Totodată, urmau să fie acordate două burse de studiu pentru studenți slovaci și două pentru studenți români care doreau să studieze în țara aliată. Dar, în schimb, au fost amânate deschiderea cursurilor de limbă și literatură slovacă la Universitatea din București, respectiv de limbă și literatură română la cea din Bratislava, din cauza situației politico-militare nesigure. În iulie 1944, s-a hotărât continuarea schimburilor de cărți și reviste dintre Academiiile celor două țări⁷⁸. Aceste contacte au fost ultimele, evenimentele politice și militare din august 1944 întrerupând brusc relațiile diplomatice dintre România și Slovacia. Asociația și-a încheiat și ea activitatea, fără să existe o decizie explicită în acest sens.

Concluzii

Eforturile României în planul relațiilor culturale cu Slovacia au avut un scop evident propagandistic. Deși aparține unei sfere distincte în cadrul politicii externe, diplomația culturală a fost folosită pentru promovarea imaginii României și a valorilor ei culturale, strict în urmărirea unor interese de natură politică. În slujba dezideratelor naționale au fost chemate o serie de personalități ale culturii, științei și artelor, al căror efort a fost neprecupețit. Diplomația românească a folosit elitele intelectuale pentru a combina argumentele politice cu cele culturale în urmărirea dezideratelor ei. Contactele diplomatice și culturale dintre România și Slovacia au fost sporadice până în toamna anului 1940, când cele două state au devenit aliate în cadrul Pactului Tripartit. Apropierea româno-slovacă a avut drept pretext Ungaria: un partener mai important al Germaniei până la acel moment, care beneficiase de susținerea Berlinului în cadrul acordurilor de la Viena, ce i-au adus satisfacții teritoriale tocmai pe seama românilor și slovacilor. Apropierea din punct de vedere cultural a fost posibilă grație diriguitorilor Asociației culturale slovaco-române, creată la inițiativa politicianului slovac Július Stano. Asociația a contribuit la o mai bună cunoaștere reciprocă a celor două țări, la o colaborare mai strânsă din punct de vedere intelectual, la promovarea patrimoniului de valori spirituale ale României și ale Slovaciei. Vizitele oficiale, promovarea prin *mass-media*, organizarea de evenimente culturale, artistice sau științifice, pregătirea unei agende comune au devenit reperatele acestei colaborări. Cum Transilvania rămânea subiectul predilect al politicii externe românești în dialogul cu Slovacia și cu Ungaria, contactele dintre români și slovaci s-au intensificat. În principal, românii transilvăneni și slovacii, aflați multă vreme sub dominația maghiară, erau mult mai compatibili din punct de vedere spiritual și politic. Afinitățile dintre aceștia au contribuit la formarea unei imagini a Slovaciei și a slovacilor în mentalul colectiv al românilor. Și invers, prezența României în mentalul colectiv al slovacilor s-a accentuat. Izbucnirea războiului nu a zădărnicit interferențele culturale, ci le-a amplificat.

⁷⁶ AMAE, fond 71 Cehoslovacia, vol. 41, f. 515.

⁷⁷ Slovensko Narodne Archiv, fond Ministerstvo Zahraničných vecí 1939–1945, škat. 506, d. 3639.

⁷⁸ Jana Bauerová, *op. cit.*, p. 170–171.

Presa a fost esențială în consolidarea legăturilor dintre cele două popoare, înregistrându-se o creștere a interesului gazetarilor pentru România și, respectiv, Slovacia. Diplomația celor două țări realizase că marile bătălii nu se câștigau doar pe câmpul de luptă, ci și în culise, cultura trebuind să joace un rol major în configurarea dezideratelor politice. Asociația culturală a devenit astfel un vector de influență, propunându-și să promoveze creațiile artistice și literare, producțiile culturale, specificul și particularitățile naționale. Mai mulți artiști s-au făcut remarcăți pe scenele românești și slovace. Relatările de călătorie în Slovacia și România au oferit cunoștințe mai ample, atât despre realitățile politice sau economice, cât și despre frumusețile naturale și artistice ale celor două țări.

Lupta pentru cucerirea influenței și a unei poziții de putere la Berlin a ținut de capacitatea de analiză și de viziunea propagandiștilor celor două țări. Schimbarea situației politico-militare nu a influențat în mod negativ activitatea Asociației culturale, iar semnarea acordului cultural bilateral a reprezentat un alt pas înainte. Acesta nu a diminuat rolul Asociației, ci l-a pus pe noi baze. Din anul 1943, cele două țări și-au coordonat acțiunile diplomatice, pentru a obține o poziție cât mai bună la finalul conflagrației, în condițiile în care se prefigura victoria Aliaților. Abia apropierea armatei sovietice de frontierele celor două țări și decizia Aliaților de a susține guvernul cehoslovac din exil, în detrimentul unei Slovacii independente, au făcut ca legăturile dintre București și Bratislava să slăbească. Dar acestea nu s-au rupt decât în momentul trecerii României de partea mării alianțe anti-naziste, în august 1944.

CULTURE AND PROPAGANDA.
SLOVAK-ROMANIAN CULTURAL ASSOCIATION
(Summary)

Keywords: Slovakia, the Slovak-Romanian Cultural Association, Ministry of National Propaganda, cultural diplomacy, cultural agreement.

The present study analyzes one of the lesser-known aspects of the Romanian foreign policy during the World War II. In the difficult years of war, when all the attention focused on the military operations on various fronts, the Romanian diplomacy initiated, discretely, an ample program, in order to promote Romania's image. Its main goal was to reclaim the provinces lost in the summer of 1940. Because Hungary was one of the beneficiaries of the Greater Romania's disaster, the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of National Propaganda started to prepare the case for Transylvania. Thus, Romania approached Slovakia, its ally in the Tripartite Pact and a direct enemy of Hungary. The intensification of the bilateral relations between Romania and Slovakia was due to the Slovak-Romanian Cultural Association, created in 1939. The goals of the association were to organize conferences and free courses in order to promote the language, literature, science and art of the two countries, to inform the public on their social, economic, cultural and spiritual life, to establish popularization libraries for the Romanian and Slovak literature, to encourage student exchange between universities in Romania and Slovakia. The cooperation of prominent personalities, and eventually of members of the Academies of the two states, was solicited to accomplish the Association's founding purposes. These efforts were used to promote the image of Romania and its cultural values, pursuing strictly political objectives. Finally, the Romanian-Slovak cooperation stopped, as a result of the military developments. But the actions undertaken in the cultural sphere will give Romania a better position at the end of the conflict, in the context of the Allied victory.